

„Sokan olvastunk, de csakhamar meguntuk a rabságot. Többször kimentünk az istállóba, és ott tornászunk. Egyikünk rendületlenül nyomta a mellő fekvőtámaszokat, a másik kettő pedig hiven számlálta azokat. Versenyszerűen menti a dolog, vitatkoztunk, s megköveteltük egymástól a szabályos mozdulatokat. Vili nehezen akart belemlyugodni, hogy ő mindig vesztes maradt. Még az ingét is levetette, hogy túlgyejen rajtuk. Ez a próbálkozása sem sikerült, de közben a leterített ingét a borjú elérté és megette. Csak a gallérját hagyta meg.”

Nagy könnyelműen még a majorból is kimerészkedtek. Szalczser György így emlékezik erről: „Egyhangúan peregetik a téli napok. Egyszer Imre bátyámat rábeszéljük, hogy menjünk el vadászni. Ő hozott egy katonapuskát, és elindultunk a határba. Sűrűn havazott, valóságos hófűgöny volt körülöttünk, csak azért merünk vállalkozni erre a kalandra. Olyan területen jártunk, amely mindegyik községtől távol esett. Bátyám többször lőtt mezei nyúlra, elejteni azonban egyet sem tudott. Őt is, bennünket is szigorúan megdorgálták a szülők ezért a felelőtlenségért.”

Az aggódo család úgy látta, ha a három fiú együtt marad, előbb vagy utóbb bajt csinálnak. Egy időre külön rejtgettek hát őket. Szalczser Gyurka otthon bujkált. Éjszaka a lakásban volt, a nappalt melegen felöltözve a padlás rejtett zugában töltötte. Egyik reggel azonban igen zörgettek meg a lefüggönyözött konyhaajtót: „A konyhán át az első szobába surrantam, és a szögletben álló szekrény mellé bújtam. Édesapám ajtót nyitott. Nyilas csendőr lépett be, s azonnal a szobába tartott. Szorosan a fal mellé bújtam, reszkettem minden tagom, lélegezni is alig meriem. Hallottam a szívem dobogását. A csendőrt és édesapámat a szemben levő nagytükörben igen jól láttam.”

Szerencsére a csendőr nem pillantott bele a tükörbe, mert ott ő is megláthatta volna a reszkető fiút. Némi kérdőzösködés után távozott. A kaland után a három fiú egy ideig ismét a majorban bujkált. A szovjet csapatok közeledtével a szülők attól tartottak, hogy a magányos épülecsoport harcok célpontja lesz.

„Az utolsó előtti napon szekéren, dunyhák alatt szállítottak bennünket be a faluba. Amal néném és családja sem meri a majorban maradni. 1945. március 25-én, virágvasárnap felszabadult Bakonyország. Nemet el-lenállás nem volt. Az oroszok muzikaszóval vonultak be a faluba. Élükön Zámbo János bácsi jött azzal az orosz pilótával, akinek a gépét légiharcban lelőtték. Az estőernyővel kiugró pilóta a Zámbo-tanyán talált menedéket.”

Az egykori szökevények közül ma Szalczser György és Koncz Lajos tekintélyes általános iskolai tanárok, Réfi Vilmosból orvos lett, de ő már nem emlékezhett a kalandos és félelmes időkre, mert gépkocsibaleset következtében életét vesztette.

Huszár János

Sályi néprajz festményeken

Mikor egy falu néprajzáról, népi hagyományainak a jövő számára való átmentéséről beszélünk, akkor általában leggyejezre, leírásra, a régi tárgyak, eszközök, objektumok felmérésére, fényképezésre, vagy gyűjteményekben való megőrzésére gondolunk. Kivételes a festményeken, képzőművészeti alkotásokon való megőrkítés. Bar szép számmal van olyan festményünk és szobruunk, amely a magyar nép életének egy-egy pillanatát rögzíti és őrzi az utókor számára, ezekre eddig nem figyelt fel kellően a néprajztudomány, inkább csak a képzőművészet foglalkozott velük. Az is ritka nálunk, hogy egy-egy néprajzilag gazdag falu kiváló festőket vonzzon magához, akik azután művészi alkotássá formálva egy adott településhez kötődően örökítsék meg a hagyományos népelet tárgyi emlékeit.

A búkkaljai Sály község ebből a szempontból szerencsésnek mondható. Ez a völgyben fekvő, dombok, erdők koszorúzza, festőien szép falu nemcsak az írókat, költőket vonzotta magához, hanem a festőket is. Költő, író szülőtte is volt Sályban. 1783-ban itt született Terhes Sámuel, akinek verseir ajkára vette a reformkor Magyarországa, s a Nem úgy van már mint volt régen — kezdetű versét Erdélyi János népdalként közölte a Népdalok és mondák című. 1846-ban megjelent népköltési gyűjteménye első kötetében. 1803-ban ugyancsak itt született Balla Károly színművész, író, Debrecen első újságjának, a Debreceni—Nagyváradai Értesítőnek alapító szerkesztője. Itt járt iskolába Gárdonyi Géza, itt töltötte gyermekéveit Szederkényi Anna írónő. A nagy reformpolitikus, a magyar realista regény megeremítője, Eötvös József 1838—1841. között itt írta Karthausi című regényének java részét, több tanulmányát, versét, sőt író barátait: Trefort Agoston és Szalay László is meghívta sályi birtokára. Valóságos írókolónia volt akkor Sály. Hasonló festőkolóniának is otthont adott a falu, csak ennek a második világháború uráni években jött el az ideje.

Ez idő tájt a budapesti zeneakadémián folytattam tanulmányaimat, de 1945/46 telére hazakényszerültem Sályba, mivel tüzelőhiány miatt szünetelt a tanítás. A tavaszi jó időket várva tanultam, gyakoroltam odahaza. Egy délelőtt éppen javában játszottam Mozart A-dúr hegedűversenyét, mikor egy fiatalember kopogtatott be hozzánk: könyveket árult. Kölönsősen csodálkozva nézünk egymásra. Én azért, mert a háború borzalmai után ekkor éreztem át igazán, hogy most már csakugyan béke van, hiszen könyveket árulnak. Ő meg azon lepődött meg, hogy kicsoda falu ez a Sály, ahol az Isten hata mögött Mozartot játszanak. A könyvárus Simon Ferenc festőművész volt, aki Csók István tanítványként végezte el a képzőművészeti főiskolát. Meleg beszélgetés után szétcztünk a faluban, s annyira megetszerte necki, hogy el-

Járdán József: Sályi látkép

Simon Ferenc: Sályi piac

határozta: eljön ide, és itt fog letelepedni. A falu közelében levő Mocsolyás-pusztán volt az erdőhivatal, itt dolgozott egy erdőmérnök barátja. Más munka nem lévén, itt vállalt disznópásztorságot, közben pedig festeni kezdett a mocsolyásiaknak meg a sályiaknak egy kis élelemért. Édesapám volt akkor a sályi általános iskola igazgatója. Felfigyelt a tehetséges emberre és meghívta a tantesületbe rajztanárnak. Így Simon Ferenc a disznópásztorságot felválthatta a katedrával, a sályi gyerekek egyetemi végzettségű művész-tanárt kaptak, a falu pedig itt lakó festőművészt.

A falunak ekkor nem volt plebánosa. Simon Ferenc azt mondta a híveknek: „Majd hozok én ide olyat, amilyen még nem volt!” S azonmód levelet írt Nyíregyházára barátjának, Járdán Józsefnek, aki költő, író, festőművész és lelkész is volt egy személyben: „Azonnal jöjj Sályba, mert elment a katolikus pap. Neked kell ide jönni!”

„Hát elmentem” — emlékszik vissza Járdán József. „Érkezésem előtt borzalmas nagy felhőszakadás volt a Bükkalján, úgyhogy az úton kerékagyig ért a sár.

— No, ilyen helyre csalsz te engem? — mondom.

— Majd meglátod, majd meglátod! — válaszolt Simon Ferenc.

Aztán beértünk Sályba (mert a falu 12 kilométerre van a vasútállomástól). Simon Feri pihenőt se hagyott, azon nyomban indultunk falut nézni, pedig az iszap az úton olykor térden felül is ért. Fel az egyik falu fölötti dombra!

— Gyere, nézd meg, hogy mit látsz? — mondta Feri. Innen festhetsz tájképet, onnan festhetsz egyszerű témát. Itt mindent megtalálsz!

Hát az lett az eredménye, hogy akkor én Sályból egyenesen Egerbe mentem Czapik Gyula érsekhez, hogy szeretnék Sályba menni papnak. Megcsóválta a fejét az érsek:

— Hm, Nyíregyházáról Sályba menni? Ott el fog laposodni! Azzal kellett érveljek, hogy öreg szüleim vannak, akik nem érzik jól magukat városban. Mindig falun éltek.

— Az már más — mondta az érsek. — Ha az a terve, hogy Sályba menjen, hát menjen Sályba. Pedig az egy kicsi falu.

Így kerültem én Sályba Nyíregyházáról.”

Most már két festője is volt a falunak. A szép nyári idő beköszöntésével azután mindegyikük meghívta ide festő barátait is. Jött Boross Géza a feleségével és apósával, Kiss Lajos Kossuth-díjas néprajztudóssal, Balázs László az ugyancsak festőművész feleségével, Pituk József és felesége. Ahogyan Eötvös József sályi udvara egykor neves írók alkotóműhelyévé vált, most valóságos művésztelepnek adott otthont a falu.

Szerencsés időpontban jött létre ez a „művésztelep”. Sály éppen elindulni készült az átalakulás útján. Olyan változásoknak nézett elébe, melyhez foghatót még nem élt át történelme folyamán. Am ekkor még

Simon Ferenc: Ducza-ház

Járdán József: A Cifra-malom

szinte érintetlenül megvolt benne mindaz, amit az előző évszázadok népi kulturájából örökölt. S a művészek éles szeme a természeti szépségek mellett elsősorban ezt vette észre. Ezt örökítették meg rajzaikon, festményeiken. Így nemcsak művészi alkotások születtek, hanem ezek az alkotások egyben a néphagyományok megőrkítőivé, megmentőivé is váltak. Nagyon megszerették a falut. Boross Géza azt állította, hogy „Sály szebb, mint Szentendre!” S ő, aki „becsülettel és tiszta lélekkel” dolgozott az egyszerű emberek megfestésén, itt igazán magára talált. „Továbbra is festem az én parasztaimat és szegény kétkézi munkásaimat. A szívem ezekhez húz és húzót mindig, őket fogom formába önteni, míg csak az a hitvány szív dobogni fog és az ecsetet fogni tudom.” — írja 1950. február 27-én Budapesten kelt levelében Járdán Józsefnek.

A művészek sályi képei ma teljesen szétszóródva lappanganak és így őrzik az ötvenes évek eleji Sály azóta már gyökeresen megváltozott arcát, népi építkezésének, udvarainak, utcáinak hangulatát, akkori lakói egyik-másikának arcképét, jellegzetes vonásait. A festők ezekből a képekből sokat elajándékoztak vagy eladtak. Sokukról már nem is érdeklődhetünk a képek holléte felől, mert csak Járdán József és Pituk József él közülük. Pedig feltétlenül fel kell kutatni e sályi témájú festményeket és reprodukciókat, könyv formájában is közre kell adni. Nemcsak alkotóikról, azok Sályval való kapcsolatáról, levelezésükről kell minden adatot összegyűjteni, hanem leírást is kell készíteni a képeken található sályi néprajzról is. Így válhatik közkinccsé a festők által megőrkített páratlan érték.

A Honismeret olvasói az ez évi első számból értesülhettek arról, hogy az 1986 augusztusában másodikban megrendezett Sályi napok alkalmával kiállításon voltak láthatók Járdán József, Simon Ferenc és Boross Géza sályi festményei. Már azok, melyek elérhetőek voltak, s — főleg Járdán József jóvoltából — kiállításra kerülhettek. Ezekből adunk most egy kis ízelítőt.

A nagy hegyek tövében meghúzódó falu páratlan szép felkvését tárja elénk Járdán József akvarellje. (1. kép) Nemcsak képen, hanem versben is megőrkítette annak hangulatát.

Sályi emlék

Nézd: a mosolygó, kedves sályi völgy
Kitárt karokkal szalad most feléd,
jó ismerősként, testvérként köszönt
s eléd teríti réti szőnyegét.

A két toronyka kandin rád tekint,
piros sapkájú kis ház integet.
A lústa dombok lábához viszik
hátukon a nagy kék hegyeket

Más falu lehet dúsabb, gazdagabb,
más vidékeken lehet szebb a táj,
de itt, lásd, minden meghitt, othoni,
itt a kinzott szív nyugalmát talál.

A sályi piacot látjuk Simon Ferenc olajképén, hátrérben a római katolikus templommal, mellette az első világháborúban elesett hőskö emlékművével. (2. kép) Balszálon a kastélykert fái hajolnak ki a piacra, jobb oldalon Brieger Hermann szatócs háza utcára nyíló boltajtóval. A piacot szegélyező épületek homlokzatai mind az utcára néznek, nem választja el azokat kiskert az utcától, mint a falusiak házeit. A piacon csak évente egyszer, augusztus 15-én, a sályi búcsú alkalmával volt árusítás, meg ha edényes jött a faluba. Valaha olyan nagy volt a szegénység, hogy felesleges időöltés lett volna áruval kiülni a piacra, ugyan ki tudott volna rendszeresen vásárolni? Búcsú napján azonban jöttek messzi földről az árusok, felütötték sátraikat, s bennük nemcsak csecebecseket, édességet, mézeskalács-szívet, hanem gazdasági eszközöket: favillát, gereblyét, sőt ekét, boronát, meg ruhaféléket is lehetett vásárolni. Mikor meg néha edényes érkezett a faluba, szekeré elé gyékényt terített a földre, s arra rakta ki szépen a tejszafekakát, rózsa tányérokat, cserépszélkéket, csirkeitarókat, virágscserepeket, no meg a gyerekeknek szánt madárfügyülőt. Ilyenkor aztán rövidesen megperdült a falu több pontján a kishíró dobjá, és harsány hangon adta tudtára a lakosságnak: „Köszirétetik (közhírre tetetik), a piacon edényes van. Csontér', rongyér', guhadarabér'." Egyébként üres és csendes volt a piac. Néha haladt át rajta egy-egy szekér, a festményen is jól látható kerékvágást hagyva a kövezerlen úton. Ez a csendesen ballagó szekér sem hiányzik Simon Ferenc képeről.

A Sályi piac képe Gárdonyi egykori iskolája mellől készült, ahonnan tanítója és kántora, Malyára Ignác a kép jobb szélén látható úton jart át szolgálati lakásából a templomba orgonista teendőit elvégezni. Ez tavasszal és ősszel, mikor a bőséges esők feneketlen sártengerre változtatták az agyagos földet, nem is volt könnyű dolog. De Malyára Ignác olyan művészettel tudott a sáros úton végigmenni, hogy még csak be sem piszkolódott a cizmája. A falusiak ezért különösen csodálják.

Ma már egészen más látványt nyújt a sályi piac. Bal oldalára presszót, takarékszövetkezetet építettek, az épületek előtt a piac mélyedését feltöltötték, a feltöltés szelét falazattal is megerősítették. Így sajnos megörték a szép, széles teret, s elvették annak tágasságát, távlatát. A régi sályi piac emlékeit Simon Ferenc festményén kívül egy gyermekdal is őrzí, melyet Nagy Mátyásné Sályi Annáról, Malyára Ignác egykori tanítványától jegyeztem le. Porrai Katalin pedig bevette Zene az óvodában című könyvébe, s így terjedt el országosan.

Hej, a sályi piacon, piacon,

Almát árul egy asszony, egy asszony.

Jaj, de áldott egy asszony, egy asszony,

Határ ad egy garason, garason.

Boross Géza: Sályi udvar

Járdán József: Sályi utca

A dal második versszaka már nem került be a könyvbe, de nemcsak a teljesség, hanem érdekessége miatt is ide kívánczok.

Hej, a sályi piacon, piacon,
Elszaladt a menyasszony, menyasszony.
Utána a násznépe, násznépe,
Szomorú völgegyne, legénye.

Simon Ferencnek az Előhegy alatti Ducza-házat ábrázoló olajképe a múlt század második felének jellegzetes sályi háztípusát örökíti meg. (3. kép) A ház homlokzata nem az utcán található, hanem *kiskert* választja el tőle. A kiskert oldalt is el van kerítve az udvartól, hogy a rajta levő aprójszág kárt ne tegyen benne. A ház oromfala nem éri el egészen a nyeregterő vonalát, a tető alatt háromszög alakú nyílás található, mely valaha a kürtön át a padlástérbe vezetett füst távozását segítette. A szabadképmény ugyan már nem található a házban, de a füstnyílás az oromzaton megmaradt. A ház fölötti Előhegy oldalában épült házakon tűzfal helyett deszkaoromzatot láthatunk, de azokon is megvan a háromszög alakú nyílás, csak lécekkal berácsozva. Ezt a rácsot Sályban *verebács*-nak nevezték.

A ház előtt látjuk a Sályi patak egyik ágát: a *Malomárkot* vagy *Nagy-patakot*, vigan lubickoló kacsákkal. A patak az egykori Négyesi-Szepessy kastélykert köfalának boltíves nyílása alatt jön ki a ház elé, a kép bal oldalán pedig deszkahid alá búvik. E hidon szekerek is jártak, hangosan dobogva a deszkákon. A Ducza-ház telkének hátsó végében folyott az eredeti patak, melynek medrében csak a Nagypatakból kimaradt víz csordogált. Ezért *Kispataknak*, vagy *Hótpataknak* nevezték. Medrét nyáron gyakran elrekesztették a gyerekek. A rekesztés mögött lassacskán összegyűlt a víz és abban fürödtek kedvükre. Az iskolás Gárdonyi Géza is így fürdött valaha, s a két patak környéke volt az ő „legkedvesebb játszóhelye.”

A Sályi patak — amely mellett Anonymus szerint Árpád fejedelemmel együtt honfoglaló őscink is táboroztak (Anonymus még Nyárad vízének mondja) — a két világháború közti időben tíz vízimalmot is hajtott, némelyikhez még kenderterő is csatlakozott. Hatalmas, felülcsapott vízikerekekre nagy ésszel zuhant rá a patak víz és hajtotta gépezetüket. Különösen a múlt században (mert a sályi malmokról 1711-ből ismerjük az első írásos említést), a vasút megépítése előtt messzi földről, száz kilométerről is eljöttek öröltetni a sályi malmokba. Olyan jó jövedelmet hoztak a sályi malmok, hogy az egyik molnár vízimalom helyett nagy gőzmalmost épített. Úgy gondolta, annak megsokszorozódott termelőképességével nem tudnak majd versenyezni a patak hajtotta vízimalmok. De mire a gőzmalom felépült kiderült, hogy a vasútvonal messzire elkerüli Sályt. Így, ha az örletni akaró gazdák gőzmalmost kerestek, akkor sem Sályba, hanem a vasúton is elérhető, közelebbi Mezőkeresztesre, Mezőkövesdre vitték búzájukat. Ráfizetéses lett a sályi gőzmalom, azért ezt is vízimalommá próbálták átalakítani, de az épület nem tette lehetővé, hogy felülcsapott vízikerekkel lássák el. Nem volt más megoldás: átvezették rajta a patak vizét, s bent az épületben turbinát hajtottak vele. A nép ezt a megszokott vízimalmoktól eltérő létesítményt *Cifra malom*-nak nevezte el. Mióta az ötvenes évek elején felszámolták a magán- vagy a községi tulajdonban levő malmokat, a Cifra malomban sem öröltek többé. Nemsokára magát az épületet is lebontották. Még fénykép sem maradt róla. Járdán József kitűnő akvarellje ma az egyetlen emlék erről az érdekes malomról (4. kép).

Járdán József *ucaképe* a Daróci-ódalasi pincesor aljában Molnár Mihály deszka kiskapuját, betapasztott és fehérre meszelt köfalát, udvaráról kihajló falombját, s az utcákon bologató akácfákat örökítette meg (5. kép). Boross Géza *sályi udvara* pedig a ma már szinte teljesen eltűnt kétszárnyú vesszőkaput, s azt a nyugalmat, békkéséget, mely a mai rohanó élettel egyre inkább eltűnik még ebből a félreeső bükk-aljai faluból is (6. kép).

Aki megáll e képek előtt, nemcsak Sály régi életéről kap híradást, hanem érzi egy hagyományokban gazdag, bensőséges emberi kapcsolatokat teremtő élet melegét, melyre annál nagyobb szükség lesz a holnap emberének, minél jobban elmechanizálódik az élet, s mennél inkább elhidegül embertársaitól.

Barsi Ernő